

Csúcs Sándor
Budapest–Piliscsaba

Gondolatok a nyelvi változásról

„Minden nyelv minden pillanatban változik.”¹ Olyan tényről rögzít ezzel a kijelentéssel a kiváló francia nyelvész, ami a nyelvtörténettel foglalkozók számára evidencia, de saját tapasztalata alapján és némi intellektuális erőfeszítés árán mindenki könnyen beláthatja e megállapítás igaz voltát. A változások a nyelv minden részrendszerére kiterjednek (hangrendszer, alaktan, mondattan, szókészlet), a legszembetűnőbbek és a leggyorsabbak azonban a szókészleti változások, hiszen különböző módokon szinte naponta keletkeznek új szavak.

Az alábbiakban egyrészt saját nyelvtörténeti tapasztalatom, másrészt a vonatkozó szakirodalom alapján megkísérlem a nyelvi változások okaival és mechanizmusával kapcsolatos nézeteim rövid összefoglalását, abban a reményben, hogy írásom és a vele kapcsolatos kritikai reflexiók hozzájárulnak legalább egy-két vitatott kérdés tisztázásához.

A nyelvi változások (s ezen belül a hangváltozások) okait feltárni kívánó elméletek közül számomra André Martinet teóriája tűnik a leginkább elfogadhatónak.² Martinet a gazdaságosságra (a legkisebb erő kifejtésre) való törekvést, a kommunikációs szükségleteket és a redundancia fenntartásának szükségességét tartja (ebben a fontossági sorrendben) a nyelvi változások legfőbb okainak.

Én most mégis a kommunikációs szükségleteket venném előre, gondolatmenetemből talán kitűnik, hogy miért.

„A szükségletek, amiket a nyelvhasználat által elégítünk ki, mint tudjuk, különfélék. Azonban mindegyikük olyan nyelvhasználatát követeli meg, melynek a tulajdonságait a közlési célokra való felhasználás határozza meg. Minden nyelv eszköz, melynek felépítése azt mutatja, hogy hosszú idők folyamán alakult ki úgy, hogy eleget tegyen ezeknek a céloknak. Ezen kívül azt is megmutatja, hogy további

1 Martinet 1973: 347

2 Martinet 1963, 1973

működését az ezekre a célokra való felhasználása biztosítja. Ha fel akarjuk tárni a nyelvi változás feltételeit, akkor tehát figyelmünket a nyelvnek közlési célokra való felhasználására kell fordítanunk” – írja erről Martinet.³ Vagyis a nyelvet a kommunikációs szükséglet hozta létre, a kommunikációs folyamatban alakult ki és annak során változik. Ebből következik, hogy csak olyan nyelvi változások lehetségesek, amelyek az eredményes kommunikációt nagyobb mértékben nem zavarják.

„Úgy tűnik, az az állandóan fennálló ellentmondás a nyelvi fejlődés hajtóereje, mely az emberek kommunikációs szükségletei s azon igyekezetük között áll fenn, hogy szellemi és fizikai tevékenységüket a minimumra korlátozzák. Az emberi viselkedés ebben is, mint általában, a legkisebb erő kifejtés törvényének rendelődik alá, miszerint az ember csak annyi energiát fejt ki magából, amennyi céljai elérése érdekében szükséges.”⁴ Ez az elv érvényesül pl. az asszimilációs jelenségekben, a szóvégi hangok lekopásában, a magánhangzók redukálódásában stb., bár az ezek során megtakarított energia rendkívül kicsi. Végül is Martinet így határozza meg a nyelvi gazdaságosság fogalmát: „Azt az állandó törekvést nevezhetjük egy nyelv gazdaságosságának, aminek az a feladata, hogy helyreállítsa az azon ellentmondó szükségletek közötti egyensúlyt, melyeket ki kell elégítenie: kommunikációs szükségletek az egyik, az emlékezet és a hangképző szervek teherbíró képessége a másik oldalon; ez utóbbiak mindketten állandó konfliktusban vannak egymással.”⁵

Fontosnak tartja Martinet a redundancia szerepét is: „A kommunikáció gyakorlati követelményei tehát megkívánják, hogy a nyelvi alak mindig és minden szinten messzemenően *r e d u n d á n s* (terjengős) legyen, sok »fölöslegeset« tartalmazzon... E redundancia megőrzésének alapvető szükségszerűsége azon tényezők egyike, amit nem szabad szem elől veszítenünk, ha a nyelvfejlődés feltételeit kutatjuk. Ez azonban nem változtat azon, hogy az energia-kifejtés és a továbbított információ közötti bizonyos egyensúly érvényben tartása nem határozná meg messzemenően ennek a fejlődésnek az irányát és részleteit.”⁶ Mint az idézetből kitűnik, Martinet nem ismerte fel, vagy nem tartotta fontosnak

3 1973: 355

4 Martinet 1973: 352

5 Martinet 1973: 354

6 Martinet 1973: 357–358

megemlíteni, hogy a redundancia szervesen kapcsolódik a kommunikáció – gazdaságosság pároshoz, mint az alábbiakból kiderül.

A redundancia tehát azt jelenti, hogy a nyelvi közleményben mindig van új információt már nem tartalmazó felesleg, amely nélkül azonban a megértés nehezebbé válna. „A szavak ritkán olyan rövidek, amilyenek lehetnének, ha minden egyes fonéma biztonsággal és minden egyes esetben betöltené megkülönböztető szerepét: sőt minden kontextuson kívül sincs szükség az ika-ra a paprika szóban ahhoz, hogy a nyelv többi szavától különbözzék.”⁷ Az is a redundancia megnyilvánulása, hogy a nyelv a fennálló lehetőségeknek csak egy viszonylag kis részét használja fel. A magyarban a szókezdő *k*-elvében minden magánhangzóval alkothatna CV szerkezetű szavakat, valójában azonban csak két ilyen szavunk van, a *ki* és a *kő*. A redundancia megfigyelhető a morfoszintaxisban is. Redundáns jelenség pl., ha egy nyelvben genitivus és birtokos személyragozás is van, a jelző és a jelzett szó egyeztetése, az alanyi és tárgyias ragozás megkülönböztetése, a kopula használata stb. És természetesen a redundancia megnyilvánulásai a szinonimák és a metaforikus kifejezések is.

A redundancia teszi lehetővé a közlési folyamatban jelentkező zavaró tényezők kiküszöbölését és végső soron a nyelvi változásokat is.⁸ Jól illusztrálható ez pl. a m. *seprű* szóval, amelynek több változata is van: *séprű*, *söprű*, *seprő* stb. A változatok kialakulását, illetve az *ë > e*, *ë > ö* változást az tette lehetővé, hogy ebben a szóban a magánhangzók bizonyos fokig redundánsak, nem feltétlenül szükségesek a szónak más szavaktól való megkülönböztetéséhez, így az *ë > e*, *ö* változás (feltéve, hogy közben a szó mássalhangzói nem változtak) nem zavarja a megértést, vagyis a kommunikációs szükséglet kielégítését. Ha a nyelv nem lenne redundáns rendszer, akkor a legkisebb változás is azonnal kommunikációs zavarhoz vezetne.⁹

7 Martinet 1973: 357

8 Sőt a redundancia tette lehetővé a költészet és a szépirodalom megszületését is. Ha a nyelv nem lenne redundáns rendszer, akkor a költők és írók nem tudnák ugyanazt a tartalmat számtalan különböző módon kifejezni.

9 Ha a számítógéppel kommunikálunk, egyetlen pont elhagyása zavart okoz: a gép nem érti meg és nem teljesíti a parancsot. Nyelvi közlés esetén a hallgató a rosszul hallott, hibásan kiejtett vagy hiányos közlést is megérti a redundanciának köszönhetően.

A kommunikációs rendszer szempontjából tehát a megértésre való törekvés és a gazdaságosság dialektikus ellentmondásban áll egymással. Talán nem nehéz belátni, hogy annál könnyebb és eredményesebb a megértés, minél inkább különböznek egymástól az egyes nyelvi elemek. Így az erre való törekvés növelni igyekszik a nyelvi elemek közti különbséget, tehát a rendszerben meglévő üres pozíciók számát, vagyis a redundanciát. A gazdaságosság elve viszont épp az ellenkező irányba igyekszik hatni. Ezek a tényezők a nyelv minden szintjén jelentkeznek, és előfordulhat, hogy az a változás, amelyik az egyik nyelvi szinten (vagy részrendszerben) növeli a redundanciát, a másik szinten éppen ellenkező következménnyel jár. Ha például egy nyelvben a magánhangzók száma ötről (*a, o, u, e, i*) háromra (*a, u, i*) csökken, akkor a magánhangzórendszer szintjén a redundancia nő, hiszen több lett az üres hely, a kihasználatlan megkülönböztető jegy. Ugyanakkor a morfológia szintjén a redundancia csökken, mert csökken a lehetséges hangkombinációk száma és így nő kihasználtsági fokuk. Úgy látszik tehát, hogy a hatékonyabb kommunikációra való törekvés növeli, a gazdaságosságra való törekvés pedig csökkenti a redundanciát. Vagyis ez a három tényező *egy* rendszert alkot, amelyben a redundancia kiegyenlítő szerepet játszik.¹⁰ Feltételezhető ugyanis, hogy egy nyelv egész rendszerét tekintve van a redundanciának egy meglehetősen magas (70–80%-os)¹¹ optimális szintje, s a nyelv arra

10 A három tényező közötti összefüggést Korhonen már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazta. Ő azonban a redundancia felől vizsgálja a jelenséget, mint ezt az alábbi idézet mutatja: „Ausgangspunkt für die folgenden Überlegungen ist, dass das Ausmass der Redundanz reguliert wird durch eine Optimierung der Effektivität und der Ökonomie.” (Korhonen 1969: 310.) Az én megfogalmazásom talán azért szerencsésebb, mert a redundancia kapcsolja össze a két másik tényezőt. Tudomásom szerint Korhonen volt az első, aki hivatkozott tanulmányában elsőként alkalmazta az uralisztikában a redundancia állandóságát magyarázó elvként.

11 „Jos luonnollisen kielen informaation määrä ja redundanssi lasketaan tekstistä kirjaimerkkien esiintymistajuuden ja keskinäisen kombinoitumisen perusteella, saadaan redundanssin määräksi 70-80 prosenttia. Luku on jokseenkin riippumaton kielestä. Kielittäinen vaihtelu on vähäisempää kuin tyylilajeittainen vaihtelu saman kielen sisällä, mikä viittaa siihen, että luonnollisissa kielissä redundanssi

törekszik, hogy ezt megőrizze, fenntartsa, illetve – ha egyes változások jelentős eltéréseket okoztak volna – visszaállítsa.

Mikola Tibor a permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak lekopását összefüggésbe hozta az őspermiben kialakult gazdag mássalhangzórendszerrel.¹² Abból a megfigyelésből kiindulva, hogy a szegényes hangállományú nyelvekben a szavak hosszabbak, arra a megállapításra jutott, hogy a gazdag hangállományú őspermiben a szavak megrövidültek, vagyis lekopott a szóvégi magánhangzó, mert egyszerűen nem volt rá szükség. Mikola azt is feltételezi, hogy a finnugor és az őspermi alapnyelv között a kihasználtsági arány (= redundancia foka) nem változott lényegesen.

Mindezt úgy is megfogalmazhatnánk, hogy az őspermiben megjelent új mássalhangzók jóval az optimális szint fölé növelték a redundanciát, s a szükséges egyensúly úgy alakult ki, hogy csökkent a lehetséges kombinációk száma a CVCV > CVC, sőt > CV változással.

Talán a szükséges redundancia megőrzésére való törekvés okozta azt is, hogy a finnben a finnugor alapnyelvhez képest megnőtt a magánhangzók száma és bővültek kombinációs lehetőségeik is (diftongusok). A mássalhangzók változásai során ugyanis nyolc finnugor alapnyelvi konzonáns tűnt el a finnből, s ez nyilvánvalóan nem kívánatos mértékben csökkentette a redundanciát.

on tietyn vaihteluvälin rajoissa vakio. [Ha kiszámoljuk a természetes nyelvi információ mértékét és a redundanciát egy szövegben előforduló betűk gyakorisága és kölcsönös kombinálódása alapján, a redundancia mértékéül 70-80 százalékot kapunk. Ez az érték többé-kevésbé független a vizsgált nyelvtől. A nyelvek közötti eltérés kisebb, mint a stílusrétegek közötti eltérés ugyanabban a nyelvben. Ez arra utal, hogy a természetes nyelvekben a redundancia mértéke bizonyos határok között megegyező.]” (Korhonen 1994: 143. láb.)

Itt jegyzem meg, hogy a másik természetes kód, a genetikai kód esetében is kb. 70%-os a redundancia. Ez a kód 3 bázisból álló „betűkből” épül fel. Mind-egyik helyen állhat a genetikai kódot alkotó négyféle bázis bármelyike. Vagyis a kód 64 különböző betűből áll, amelyek mind jelen vannak a DNS-ben. Ez a 64 „betű” azonban csak húszféle aminosavat kódol, tehát nagymértékben redundáns.

12 Mikola 1979

A nyelvtörténeti kutatás számos esetben már korábban is feltárta egyes nyelvi változások (főleg hangváltozások) okait, mint pl. láncreakció, rendszerkényszer, analógia stb. Ezekkel itt most nem foglalkozom. Vitathatatlan, hogy gyakran egy másik nyelv vagy nyelvjárás hatására történik változás. Ez a leggyakoribb és legkönnyebben felismerhető a szókészletben, de előfordulhat a hangrendszerben, a mondattanban és ritkábban az alaktani rendszerben is. A nyelvi kontaktusoknak a korábinál alaposabb és szociolingvisztikai eszközökkel történő vizsgálatára az utóbbi évtizedekben a nyelvtudománynak külön részdiszciplínája alakult ki, a kontaktnyelvészet. A nyelvi kontaktusok tárgyalása messze túlnőne cikkem keretein. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a nyelvtörténetet ezzel kapcsolatban egyetlen veszély fenyegeti: eltúlozza a kontaktusoknak a nyelvi változások kiváltásában játszott szerepét.

A nyelv eltéphetetlen kapcsolatban áll a beszélőközösséggel, ezért magától értetődően merül fel a kérdés: a beszélőközösség társadalmi, gazdasági, kulturális körülményei kiválthatnak-e nyelvi változásokat, befolyásolhatják-e azok lezajlását? Úgy látom, hogy az eddigi nyelvtörténeti kutatás csak a szókészleti változások vonatkozásában tudott kapcsolatot találni a közösség viszonyai és nyelvének fejlődése között. Ez a felfogás viszont annyira elfogadottá vált, hogy írásos forrásokból nem dokumentálható korszakok esetében a szókészlet változásaiból vontak és vonnak le társadalom- és kultúrtörténeti következtetéseket. Martinet erről a kérésről így nyilatkozik *„Anélkül, hogy a nyelvész lebecsülné a történelmi adottságok jelentőségét, csak utolsó helyen veszi figyelembe azokat a diakron kutatás során, csupán miután kimerített valamennyi olyan magyarázatlehetőséget, amelyek akkor adódnak, ha a struktúra belső fejlődését és a kölcsönhatásokat együttesen kutatja.”*¹³ Vele szemben Labov a nyelv és a társadalom szoros kapcsolatát hangsúlyozza: *„Fejtegetésünket a köré a gondolat köré csoportosítottuk, hogy a belső, strukturális nyomás és a társadalmi nyomás rendszeresen váltakozva működnek a nyelvi változás mechanizmusában. Többé nem lehet komolyan érvelni oly módon, hogy a nyelvészek a változást magyarázva az értelmi funkciójuk által meghatározott nyelvi elemek kölcsönös egymásra hatására kell korlátoznia magát.*

13 Martinet 1973: 391

Azt sem lehet mondani, hogy a változó nyelvi rendszer – bármilyen komolyan vehető értelemben – autonóm.”¹⁴

Kétségtelen, hogy Labov véleménye módszertanilag újszerű, pontos és megbízható vizsgálatokon alapul. Az általa végzett szociolingvisztikai kutatások azt mutatják, hogy a vizsgált hangváltozások lefolyása valóban szoros kapcsolatban áll olyan szociális tényezőkkel, mint életkor, társadalmi státusz, nemzetiség. Bizonyára abban is igaza van, hogy a vizsgált hangváltozás „...*(többé-kevésbé önkényesen) társadalmi értékek hordozója lett. Ezt az értéket legjobban talán úgy lehetne kifejezni, hogy »bennszülött vineyardi¹⁵«.*¹⁶ Mindez azonban nem bizonyítja, hogy a társadalmi tényező (Labov kifejezésével: társadalmi nyomás) minden nyelvi változás mögött jelen van, de még ha ott is lenne, a nyelvtörténeti kutatás tárgyát képező korszakokban az esetek többségében semmiképpen nem mutatható ki, tehát nincs gyakorlati jelentősége. További probléma, hogy amennyire meg tudom ítélni, az adott hangváltozás esetében sem arról van szó, hogy azt a „társadalmi nyomás” váltotta ki, hanem arról, hogy a kialakulóban lévő hangváltozás társadalmi szerepet kapott, és ez a tény fokozta intenzitását. Vagyis a hangváltozás végső oka ebben az esetben sem a „társadalmi nyomás”.

Ami a nyelv autonómiáját illeti, számos érvet lehet felhozni Labov kategorikus megállapítása ellen. Ha a nyelv semmiféle autonómiával nem rendelkezne, akkor pl. az azonos társadalmi-gazdasági körülmények között élő népek nyelvében azonos típusú változások történének, ugyanakkor a társadalmi különbségeknek sokkal nagyobb nyelvi különbségekkel kellene járniuk. Arról nem beszélve, hogy a nyelvtudomány minden eredményét szemétkosárba kellene dobni, hiszen ezek azon alapultak, hogy a nyelv viszonylag autonóm entitás, amelyet ennek megfelelően lehet és kell kutatni. Vagyis talán helyesebb lenne azt mondani, hogy a nyelv autonóm is, meg nem is.

A nyelvi változás mechanizmusával kapcsolatban Labov kutatásai bebizonyították, hogy a hangváltozások¹⁷ minden beszélő nyelvében és

14 Labov 1975: 285

15 A vizsgálatot Labov a Martha's Vineyard nevű kis szigeten végezte.

16 Labov 1975: 268

17 Labov az általam ismert tanulmányaiban csak a hangváltozásokkal foglalkozott.

minden érintett szóban külön-külön, időben széthúzva zajlanak le, továbbá, hogy a beszélők nincsenek tudatában a saját nyelvükben éppen folyó változásnak, de észreveszik azt másoknál.¹⁸ Számomra ebből az következik, hogy a változás bármikor leállhat, és ezáltal kivételek keletkezhetnek. Itt tulajdonképpen a hangváltozások tendenciaszerűségével találkozunk. Ennek alapján fejtettem ki a modern atomfizikából kölcsönzött kifejezéssel határozatlansági relációnak nevezett elvet.¹⁹ Ez úgy fogalmazható meg, hogy egy hangváltozás iránya minden egyes beszélő (közösség) nyelvében és/vagy minden egyes szóban teljes bizonyossággal nem határozható meg, tehát ugyanaz a hang egy időben több irányba is fejlődhet, illetve egyéni és területi (nyelvjárási) eltérések is kialakulhatnak. Ez az elv tulajdonképpen nem új, következetes alkalmazása mégis új kutatói magatartást kíván: azt, hogy ne törekedjünk mindenáron és görcsösen a szabálytalannak vélt esetek megmagyarázására, hanem fogadjuk el a „szabálytalant, a megmagyarázhatatlant” mint a „szabályos, a normális” szerves, elszakíthatatlan tartozékát.

Az eddig elmondottakból úgy tűnhet, hogy a legalább is az esetek egy részében a kommunikáció – gazdaságosság – redundancia hármasságával kielégítően megindokolhatók a nyelvi változások (lásd pl. Mikola fent említett magyarázatát a szóvégi magánhangzók lekopására az ősker-miben). A dolog azonban nem ilyen egyszerű, és ez mindjárt kiderül, ha feltesszük azt a kérdést, hogy miért nem következett be ugyanez a változás pl. a finnségi nyelvekben, holott a kiinduló állapot (a finn-permi alapnyelv) azonos volt. Vagyis optimális esetben azt meg tudjuk magyarázni, hogy miért következett be egy nyelvi változás az egyik nyelvben, de azt nem, hogy miért nem következett be a másikban, bár a körülmények látszólag azonosak voltak.

Már korábban említettem, hogy a nyelv elválaszthatatlanul összekapcsolódik a beszélőközösséggel. Azonban nemcsak összekapcsolódik, hanem – véleményem szerint – azzal kaotikus rendszert alkot.²⁰ Ha ezt a

18 Labov 1975: 278

19 Csúcs 2005: 13

20 A kaotikus rendszerek iskolapéldája az időjárás, ahol a természeti törvények maradéktalanul érvényesülnek, de a rendszer olyan bonyolult, annyi

feltevést elfogadjuk, akkor továbbléphetünk a nyelvi változások magyarázatában. A kaotikus rendszerekre ugyanis az jellemző, hogy a kezdeti állapotban jelentkező nagyon kis különbségek óriási különbözőséghez vezethetnek a végső állapotban (l. „lepkeszárny-effektus” a lábjegyzetben). Hogy a közösség+nyelv rendszerben mi számít nagyon kis különbségnek, azt egzakt módon aligha lehet meghatározni, de nem tartom kizártnak, hogy ez egyetlen ember nyelvhasználata, vagyis idiolektusa. Labov ugyan túl akar jutni „az idiolektusokra való felosztás véget nem érő és terméketlen módszerén”,²¹ ugyanakkor azt írja, hogy „A hangváltozások általában a beszéd-közösség valamilyen körülhatárolt alcsoportjában kezdődnek...”²² Sajnos arról nem tájékoztat, hogy hány beszélőből állhat ez az alcsoport, és arról sem, hogy valójában hogyan kezdődik a változás. Gondolom, azt a lehetőséget elvethetjük, hogy az alcsoport tagjai megállapodnak, és az sem valószínű, hogy több ember nyelvében véletlenül ugyanabban a pillanatban kezdődik pontosan ugyanaz a változás. Vagyis egyetlen lehetőség marad: a változás egyetlen személy nyelvében kezdődik, pontosan meg nem határozható okból, és onnan terjed el szűkebb közösségei közvetítésével. Ennek természetesen szintén nagyon kicsi a valószínűsége, de mégsem nulla. A naponta, hetente, havonta stb. elhangzó számtalan megnyilatkozás mind virtuális változást hordoz magában. Ezek közül csak nagyon kevés jut el odáig, hogy legalább egyetlen ember egyetlen mondatában megvalósuljon. Még kevesebb, hogy az illető beszédében hosszabb ideig fennmaradjon, és még kevesebbet vesz át szűkebb környezete. És így tovább. A változások terjedését korlátozza egyrészt a közösség tagjainak szubjektív ítélete, másrészt a változást szabályozó három fő tényező (kommunikáció – gazdaságosság – redundancia). Gátat vet neki az is, hogy a nyelv csak viszonylag lassan változhat. Ezek a ritka változások is elegendők ahhoz, hogy a nyelv folyamatos változását kiváltsák.

összetevőből áll, hogy viselkedése hosszabb távon a kiinduló helyzet ismeretében sem jósolható meg. Az időjárás kaotikus elméletéből származik a „lepkeszárny effektus” kifejezés is. Ez azt jelenti, hogy ha ma Kínában egy lepke meglibbenti a szárnyát az okozhat hónapok múlva pusztító vihart Amerikában. A két esemény közötti összefüggés azonban nem mutatható ki.

21 Labov 1975: 261

22 Labov 1975: 280

A nyelvi változás megkezdődése után az új változat terjeszkedni kezd, méghozzá két dimenzióban. Terjeszkedik egyrészt a közösség tagjainak nyelvében, másrészt területileg, vagyis egyre újabb és újabb csoportok nyelvében jelenik meg.

A nyelven belüli terjeszkedés addig tart, amíg az új változat kizárólagossá nem válik, bár az is megtörténhet, hogy a változás előbb lezárul. Ebben a több generáción át tartó átmeneti időszakban a régi és az új változat küzd a fennmaradásért. Ebben a küzdelemben újszerűségéből, szokatlanságából fakadó kommunikatív többletének köszönhetően többnyire az új változat arat teljes vagy részleges győzelmet. De az is megtörténhet, különösen morfológiai innovációk esetén, hogy mindkét változat fennmarad, és köztük funkciómegoszlás következik be. Így például a votják igeragozásban a *mjnod* 'mégy' alak valaha kifejezte a jelen és a jövő időt is. Miután azonban a jelen idő kifejezésére kialakult egy gyakorítóképzős új alak is (*mjniškod*), az eredeti differenciálatlan alak a jövő idő jelölésére szorult vissza. Ezen a példán azt az esetet is illusztrálhatjuk, amikor a hatékonyabb kommunikációra való törekvés növeli a redundanciát.

A területi terjeszkedést földrajzi tényezők (tenger, folyó, hegység, földrajzi távolság), vagy határok (nyelvi/nyelvjárási határ, államhatár) állíthatják meg. A változások a nyelvterület különböző pontjain kezdődnek és onnan terjednek el kisebb vagy nagyobb mértékben. Ezért van az, hogy egy nyelv peremnyelvjárásai archaikusabbak, központi helyzetű nyelvjárásai pedig innovatívabbak. Ez utóbbiakhoz éppen központi helyzetük miatt több változás jut el, mint az előbbiekhöz.

Írásomban a nyelvi változás számos fontos problémájára nem tértem ki. Hogy csak egyet említsek: fejlődik-e a nyelv? A nyelvi változást tekinthetjük-e fejlődésnek? Remélem lesz majd mód rá, hogy egyszer ezekre a kérdésekre is visszatérjek. Addig is két gyakorlati szempontot ajánlanék nyelvtörténettel foglalkozó kollégáim figyelmébe: a kivételek megítélését és a redundancia szerepét a nyelvi változásokban.

Irodalom

- BYNON, Theodora (1997), *Történeti nyelvészet*. Osiris, Budapest
- CSER András (2000), *A történeti nyelvészet alapvonalai*. PPKE, Piliscsaba
- CSÚCS Sándor (2005), *Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KORHONEN, Mikko (1969), *Die Entwicklung der morphologischen Methode im Lappischen*. FUF 37:203–362.
- KORHONEN, Mikko (1994), *Kielen synty*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva
- LABOV, William (1973), *A társadalmi folyamatok tükröződése nyelvi szerkezetekben*. In: Szépe György (szerk.), *A nyelvtudomány ma*. Gondolat, Budapest. 507–527.
- LABOV, William (1975), *A nyelvi változás mechanizmusáról*. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.), *Társadalom és nyelv*. Gondolat, Budapest. 255–285.
- MARTINET, André (1963) *Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Stuttgart, 1963.
- MARTINET, André (1973), *A nyelvfejlődés kutatásának szempontjai*. In: Szépe György (szerk.), *A nyelvtudomány ma*. Gondolat, Budapest. 345–391.
- WARDHAUGH, Ronald (1995), *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Budapest. 140–191.